

ПРАГМАТИКА ЛЕКСИЧНО-СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В РОМАНІ Р. ІВАНИЧУКА «ТОРГОВИЦЯ»

Стовбур Л. М.

ВСТУП

Вивчення стилістичних особливостей лексичного складу української мови на синхронному зрізі зумовлюється не лише потребою добору зі стилістичною метою окремих найхарактерніших лексичних категорій, а й загальним завданням виділення провідних типів лексико-стилістичних співвідношень, процесів, які є визначальними для стилістичної специфіки лексичного складу української мови певного історичного періоду.

Зображенню одного з таких історичних зрізів нашої історії присвячено роман Р. Іванчука «Торговиця». Художній світ прози Р. Іванчука моделює знання суспільно-культурного досвіду: світоглядні уявлення українців, їх прагнення бути вільними, орієнтацію на націоналізацію особистості (націоналізацією є національна цивілізація й національна освіта), вхід українства до світу європейського життя і до сфери найбільш передових здобутків усього людства, до взаємної цивілізації.

Різномасштабні стилістичні класифікації лексики враховують усі можливості її стильового й стилістично зумовленого використання, тому що стилістичне забарвлення мови полягає не лише в розкритті експресивного та емоційного забарвлення лексичних одиниць, а й у доборі засобів, що вказують на сферу суспільного вжитку мовного факту.

Як лексичні, так і стилістичні одиниці, що використовує автор для передання ідейно-тематичного задуму своїх творів, різноманітні. Оригінальність стилю мови твору Р. Іванчука «Торговиця» є засобом реалізації індивідуально-авторської концепції світобачення та світовідчуття, розкриття внутрішніх характеристик художніх образів, персонажів, чому сприяє, безсумнівно, використання лексичних засобів стилістики (онімів, діалектизмів, архаїзмів, okazionalizmів, синонімів, антонімів тощо).

1. Онімний простір роману

У Р. Іванчука власні назви стають потужним виразовим і характеристичним засобом, набувають високої прагматичної наснаги. Письменник добирає імена своїм персонажам, уже обміркувавши їх

характер та особливості, знаючи їх роль у розвитку сюжету. Першим, що характеризуємо, читаючи твір, є онімні лексеми: антропоніми, топоніми, гідроніми тощо. Кожен із цих класів специфічної лексики має свій поділ на підгрупи.

Антропоніми:

– власні жіночі імена: *Яка ж ви, Парасочко, файна!*¹; *Ти теж гарна, Анничко*, – *погладив її по плечу професор*;

– власні чоловічі імена: *Певне, Малгося вам недолила*, – *спробував зажартувати Олесь, проте Гаврилко на жартівливий тон не спокусився й мовив із безнадією в голосі*.

Ужив письменник у романі й образи та імена відомих діячів культури, історії (артистів, музикантів, письменників тощо):

– імена та прізвища: *У жовтні колишній провідник ОУН Володимир Тимчій-Лопатинський перебрався через Сян до Кракова, а у грудні із своїм бойовим загоном вернувся на окуповану соєтими територію, щоб підняти у Львові повстання* ;

– прізвища: *Пан Станіслав дитинно любив Криворівню, Черемош, Ігрець та Писаний Камінь: він не переставав тужити за тим дивовижним, оточеним піднебесними верхами селом, яке називав українською Швайцарією, а ще карпатськими Атенами, бо ж коли літував там Іван Франко*, – з їжджалися до Криворівні на люфт, щоб наблизитися до великого письменника, *і Коцюбинський, і Хоткевич, і Гнатюк*, навіть одного разу завітала до *Франка Леся Українка* по дорозі до Буркута на цілющі води;

– псевдоніми: *Письменниця Дарина Макогон*, яка прибрала собі епатажний літературний псевдонім *Ірина Вільде* – в перекладі з німецької – *Дика*, *взяла Сальомею під руку й, підвісиви голову бо ж була набагато нижчою, приглядалася до неї, немов хотіла переконатися, чи відтоді, як побачила її вперше на похороні Андрія Чайковського, не зблякла дивовижна семітська врода жінки, й задоволена, що дружина популярного в Місті мецената Корнеля Геродота не втратила своєї зваби, заговорила приязно й безпосередньо, як до близьких сусідів через паркан, повертаючи голову то до Сальомеї, то до пана радника, який ішов за ними кроком позадю*.

Автор роману послуговується поєднанням літературно-художніх антропонімів з апелятивом, який уже фіксує певну інформацію, наприклад: *Однак це йому не вдалося: з двору наріжного будинку, в якому мешкав молодий гімназійний професор–германіст Леопольд Тарновецький, скрадливо відчиняючи хвіртку, щоб не зарипіла, вийшла найвродливіша красуня в Місті панна Оксана Москалівна* – з в'юнким волоссям медового кольору, з круглими персами, розділеними глибоким

---

¹ Іванчук Р. Торговиця. Київ : Ярославів Вал, 2012. 275 с.

жолобком, який збігав у пазушку, певне, досягав пупка, а потім, перестрибнувши його, занурювався в кучеряву хащу й там пропадав, проникнувши крізь осоковий проріз у солодке провалля....

Апелятив може вказувати на соціальне становище персонажа: **Пані Ірина**, від нервової напруги втомлена, дрімала, а **пан Станіслав** не міг позбутися згадок про пережите в тюрмі; віросповідання: *Й він з просвітленою душею звернув униз возовою вуличкою до Кляштора, щоб вибратися з торговицької тісноти на берег Пруту – до цісарської вілли «Ядвіга», біля якої багато літ тому вперше побачив її, юдейку Сальомею з довгою косяю й багаттям каштанового волосся над відкритим чолом тощо.*

Авторські неологізми, що застосовуються в називанні персонажа, зазвичай несуть семантичне навантаження. У Р. Іваничука є персонажі з незвичним антропоніміконом: *Тож розпізнавали одне одного за прозвиськами, які виліплювались із часто вживаних кожним мешканцем словечок польського, німецького чи то єврейського походження – і так хтось ставав Думенкофом, Прошенаном, Цумбайшпелем, а пан Зеник, який працював диктором на радіовисильні, що на Баторого, й володів оксамитовим баритоном, був перечулено чемним з жінками: вітаючись з ними, він прикладав праву руку до грудей і солодко вимовляв «Цілую ручки, прошу пані», й за голос, який звучав щоранку в радіоприймачах, та й за чемність так і прозвали його на Пісковій.*

Вибір імені для персонажа – важливий момент у процесі роботи автора над художнім твором, бо ім'я актуалізує авторське спрямування тексту на читацьку співучасть і співпереживання. Необхідність постійного вживання імені забезпечує йому можливість різноманітних контекстів. Ім'я нероздільне з дійовою особою, сприймається й асоціюється з нею, вказує на предмет позначення та є його характерологічним представником. Імена і прізвища розкривають історію роду, впливають на життя й долю людини, відображають внутрішній світ особистості. *Й стала пані Емілія вірною женою Антошка. Та все ж вони обоє, незважаючи на національну толерантність, залишалися кожне для себе тими, ким мати народила. Емілія – ім'я, що має декілька варіантів свого походження. Згідно з однією версією, в перекладі з латинської мови воно означає «сильна», «старання». За іншою версією, значення імені Емілія в перекладі з давньоримського звучить як «суперниця»².*

---

² Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей : словник-довідник / ред. В.М. Русанівський; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. 3-тє вид., випр. Київ : Наук. думка, 2005. С. 122.

«Добрий той, хто прожив у милосерді й любові, хто живота свого не жалів за друга своя. А я грішний», – спокійно відказав Геродот, не дивлячись ні на Гаврилка, ні на Олеся, лише в бік Студентського парку, ніби саме там, у липовій тіняві, таїлася та незрима доброта й любов. Ім'я Геродот походить від 1) грецького, 2) давньогрецького (грецьке Ἡρόδοτος Ἁλικαρνασσεύς) – давньогрецький історик, відомий як автор першого повномасштабного історичного трактату західної цивілізації – «Історії» – описує греко-перські війни і звичаї багатьох народів. Праці Геродота мали величезне значення для античної культури. Цицерон назвав його «батьком історії»³.

Локалізація дії художнього твору в часі відбувається також через вживання хронотопів – прізвищ відомих у конкретний історичний період осіб. Наприклад: *Поруч із вдовою йдуть гімназійний професор і поет Дмитро Николишин, письменник Богдан Ленкий, син Івана Франка Петро; цих мужів упізнає Олесь Шамрай, який серед колони гімназистів ступає поруч із нерозлучним приятелем Юрком Сербином; Тривав ще тоді час партизанської вольниці на Волині. Повстанська армія Тараса Бульби-Боровця 1943 року зайняла Степань, Деражню, Думань і Горохів; у Камінь-Каширському партизани заволоділи будинком німецької поліції й розмістили там штаб Поліської Січі.*

Щоб забезпечити в літературному тексті український чи чужоземний колорит, а також увіразнити українське чи неукраїнське походження персонажів-денотатів, письменник використовує найтиповіші національно репрезентабельні антропоніми та антропоніміїні конструкції: *Це вчений-етнограф Станіслав Вінценз. Станіслав Вінценз – це реальна людина, польський письменник, філософ, перекладач.*

Головна колізія твору виражається не без використання топонімів. Декілька вжитих тут географічних назв слугують для адресації, локалізації зображуваного. Наприклад: *Святково одягнуті в покутську, подільську й гуцульську вберю йшли з передмість парубоцькі й дівочі колони; з Печеніжсина, Пилипів, Воскресінець, Боднарівки, Ценяви, П'ядик і Городенки котилися драбинясті вози, наповнені поверх полудрабків старосвітськими газдами в кресанях з китицями й павами і фудульними молодицями в шальових торокастих хустках; із запрутських Кривобродів, Хімчина й Утороп, навіть аж з Космача мчали верхи на конях схожі на опришків гуцули – а всі із синьо-жовтими прапорами – у яких лише сховках тримали їх від пильного ока кагебешиників і сексотів.*

Усі зафіксовані нами топоніми можна поділити на кілька груп: власне топоніми та гідроніми. Останні є нечисленними в романі:

---

³ Там само. С. 88.

– назви міст: *Ї називаються вони: то **Мнихівкою** з каштановими алеями та аристократичними, з гостроверхими вежами, віллами, то **Багінсбергом**, **Маріангільфом** та **Віцентівкою** зі схожими між собою, мов близнята, ошатними домиками, що їх побудували колись німецькі колоністи, то **Королівщиною** з громіздким гмахом міського шпиталю й підмарними димарями газовні, електровні й пивоварного заводу, то **Косачівкою** над Чорним потоком, яка набрала нині провінційно–цивілізованого вигляду збудованими без смаку і найпростішої архітектурної мислі будинками новітніх багатіїв і яка в пам'яті містян і досі залишається чорною ямою єврейського гето, то надпрутськими **Воскресінцями**, то **Дятьківцями** із солодовим заводом, то **Шепарівщиною** із моторошним лісом, до якого бузувіри із свастиками на рукавах вели на розстріл євреїв;*

– назви селищ: *Однак, як щирій поляк, пішов він з легіонами Пільсудського в похід на Київ, потрапив до московського полону й опинився у таборі в селищі **Дубровці над Волгою**.*

Гідроніми:

– назви морів: *А я своє прожив, зробив, що міг, відлюбив і дочекався початку сповнення пророцтва великого німця Йоганна Гердера, який двісті років тому прорік, що з безлічі поневолених народів постане цивілізована українська держава, межі якої сягатимуть **Чорного моря**, Кавказу, Карпат і дикої Гіперборей...;*

– назви водних об'єктів (гідронімів): *З Ковельського тракту долинали до річки **Ясельди**, що обмивала спалений концтабір, гул машин, торохтіння возових коліс і тупіт тисяч ніг вояків Ридза Смілого. Річка Ясельда протікає в Брестській області на південному заході Білорусі, є лівою притокою Прип'яті. Використовуючи географічні назви, Р. Іваничук поєднує український колорит із закордонним та знайомить читача з географічними особливостями рідної та сусідньої країн.*

Ороніми: *Батько пана Станіслава, промисловець з французького роду, ще за небіжки Австрії примандрував у **Карпати** на пошуки нафтових родовищ і зупинився у Криворівні; Та Олесеві було байдуже: з **Воскресінецької гори** спливав прохолодний легіт, несучи із собою скрадливі вечірні звуки.*

Як бачимо, оніми відіграють у тексті неопіненну роль: вони забарвлюють, увиразнюють текст, виконуючи й істотну текстотвірну та номінативну функції.

2. Запозичені (іншомовні) слова

Для підкреслення особливостей відтворюваної епохи Р. Іваничук використовує слова *іншомовного походження*, зокрема, з польської та

німецької мов. Наприклад: *Мене, дорогі сусіди, інша тривога діймає: аби колись не довелося за такий шванк платити великою кров'ю.* Шванк (нім. Schwank), від середньовісньонімецької swanc – весела ідея, жарт) – жанр німецької міської середньовічної літератури, аналогічний до французького фабліо, невелика гумористична оповідь у віршах, а пізніше в прозі, часто сатиричного й повчального характеру⁴.

Продуктивним явищем у творі є використання письменником слів-кальок із російської мови, яка відтворює тогочасні реальні події: *Із надприп'ятських сіл донеслася чутка, що до Збруча марширує озброєна до зубів **советська** армія.* Характерним є те, що поняття, які вони передають, не є сталими, і в нашій мові наявні їх відповідники, можливо, навіть біль точні і влучні: *советська* (рос.) – *радянська* (укр.).

Наведемо ще кілька прикладів – цитування мови персонажів: *Й коли відчинив хвіртку свого подвір'я, заставленого чудернацькими потворами з кореневищ, у які він, вирізьблюючи, втілював образ ворожої сили, – ті потвори враз зрушилися з місць, як колись облавники у підніжжі Воскресінецької гори, і, взявшись за боки, качалися по землі від зухвалого сміху й каркали: **а где твая незалежність, бандеро, твой же президент ешьо ні слова не вимовил по-хохлацкі, а тебя, героя, обзивает бандітом; «Ти би, парень, поставил мне сто грам, і ми випілі б не за такіе уж плохіе времена; да неужелі ти забил, как я, когда ти нечаяно перешагнул черту зони, випаліл із автомата не в тебя, а у воздух?»; На самом деле – Сталин, отец наш родной незабвенный... Ну а это чем не Молотов – такой серйозный, в очках... І дедушку Калініна по бородке определіш... А как этого не узнать: Берія! Сволочь, канешно, но наш...***

Задля розуміння реплік персонажів Р. Іваничук подає зноски з перекладом на цій же сторінці (для зручності реципієнта): *Олесь Шамрай і Казьо Дзівак не довго залишалися в боргу: один не міг пробачити образ, другий – погроз; Казьо вечорами волочився з базарною галайстрою біля Студентського парку, й виспівували вони голосно, щоб чутно було аж на Кашиановому провулку «**Niech zginie Ukraina, niech zginie chamski lud**» а Олесь з Юрком Сербином патрулювали квартал від Кляштора до кінця вулиці Скупневича й надривеними голосами горланили «**jeszcze Polska nie zginęła, ale zginąć musi, jeszcze Polak Rusinowi buty czyścić musi!**».* І відповідний переклад: *Хай згине Україна, хай згине хамський люд! (польськ.); Ще не вмерла Польща, але вмерти мусить, і ще поляк русинові чиститиме чоботи (польськ.).* І таких прикладів у романі чимало.

---

⁴ Бибик С. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та слововживання. Харків : Прапор, 2012. С. 528.

Цілком можливо, автор уводить їх у канву художнього тексту для того, щоб читання твору не перетворювалося просто на розвагу, а ставало інтелектуальною працею, як у цьому реченні: *Не ждїть добра нї від Бога, нї від людей, знайдїть його в собї, чей тїльки воно допомогло нам витримати і «naprzod», і «вперьод»*. Як бачимо, в цьому реченні поєднуються полонізми і росїянізми.

Отже, реалїї життя героїв роману описані детально, завершеність образу створюють назви об'єктів, якими послуговуються персонажі у творі, або ж цитування мови героїв. Більшість із них запозичені з інших мов або ж є словами-кальками з росїйської, польської та нїмецької мов.

3. Авторські неологізми

Продуктивною, за нашими спостереженнями, є категорія авторських неологізмів у романі Р. Іваничука «Торговиця». Для передання своїх думок та міркувань автор витворює власні слова, тобто авторські неологізми. Варто наголосити, що є серед них потенційні слова (тобто слова за певних умов можуть утворитися в нашій мові, це лише питання часу; вони творяться за наявними моделями) та власне оказіоналізми, побудовані за недійсними моделями. Наприклад: *До них прилучалися хлопці зі Славська, Корчина, Синевидного, й коли їх набралось чотири чоти по тридцять чоловік, почали магазинувати в бункерах зброю, відібрану в жовнірів польської армії, розгромленої нїмцями; займалися стрільцеюкою підготовкою, вивчали картографію, виходили на бойові вправи. У цьому випадку сема «магазинувати» має значення «торгувати, продавати».*

На нашу думку, стилістично маркованими є різноструктурні семантико-дериваційні новотвори: *А таки добре, що риба не клювала й не ментрежила його спокою: поплавець мертво застиг на повороненій вранїшньою прохолодою водній гладїні, на яку з Воскресїнецької гори почала вже виливатися блїдота лїтнього ранку. Тихо вїйнув із лїщинових кущів, що закожушили гору, зачаєний у них поночі пахучий легїт, ще мить – і на прузї грушївської видолїни з'явиться серпик червоно-золотої лави й почнеться спекотний лїтній день з його настирливими вимогами й суетою.*

Дещо змінївши фонетичний склад слів, автор надав їм нового звучання: *Осамотненїсть невідлучно ходила за паном радником завжди: коли він вранці прямував до суду на роботу, коли проходжувався із Сальомеєю центральною вулицею Міста й коли виголошував адвокатську промову на захист підсудного. У цьому контексті лексема «осамотненїсть» відповідає значенню «самотність».*

«Мовна гра» зазвичай породжує нові засоби вираження певного змісту або актуалїзує нове змістове наповнення слова, зберїгаючи або

змінюючи його звичну форму: *доглядався, які риси і яких нелюдів намагався втілити у дерев'яні ідоли, прообразів котрих уже давно немає на світі, й сила їхня пропала, а були ж вони **всеможними** й патологічно жорстокими вбивцями, для яких ремесло смерті таке ж звичне, як для рубачів праця на лісопавалах.* У цьому прикладі лексема **всеможними** є оригінальною щодо загальноприйнятої **можливими**.

*Він нарешті зміг з гідністю згадати свої найтяжчі **пережиття** і знаходить в них не лише чуже зло, а й випробувану власну честь та гордість за свою довголітню терплячість й непоступливість і втішитися спогадами, а не лише від них страждати.* У наведеному реченні **пережиття** дефініціюється як усталене **пережиток**.

Видозміни та нового звучання звичних лексем знають усі частини мови, хоча найпродуктивнішими стосовно цього є іменники, прикметники та дієслова. Знаходимо в тексті й неологізми-прислівники: ***Денеколи** за віконцями потягалася суцільна світляна смуга, однак авто не сповільнювало руху, й за мить те світло згасало.* Замість звичного **деколи** автор вживає **денеколи**.

Неологізми в романі мають широкий діапазон. Це асоціативні транспозиції, в основу яких покладено семантичне перенесення, членування узуальних слів (**Вівтіркового** ранку, *поки ще не починали тягнутися на ринок люди з товаром і грішми, й сонце щойно виринуло із-за Воскресінецької гори, – на середину дороги вийшли разом з протилежних боків провулка панна Ганя і пані Аделя; продукування нових стилістичних фігур (наприклад гендіазису – складання двох слів): *А поруч з ним – професійний кат, який заслонило свою садистичну хіть **холодноблимними** окулярами, він приховує свій погляд, мов та Медуза Горгона, що затаює в очах смерть; лише за наказ розстріляти всіх в'язнів у галицьких тюрмах 1941 року він повинен був сконати на палі, а зазнав легкої смерті від револьверної кулі...*; проведення мовних експериментів із фонетичними структурами нормативних слів: *Мовчазна Сальомея, відчужена й холодна, – чи то **невзвичасна** в новому товаристві, чи **знесмієлена** відвертістю письменниці, яка, здавалось їй, намагалася вивідати в неї і в Корнеля їхнє ставлення до нової політичної ситуації – враз просвітлила, зігнала **нахмареність** з обличчя й промовила, притиснувши до себе руку співрозмовниці.**

Різноструктурні оказіоналізми в романі «Торговиця» Р. Іваничука можемо кваліфікувати як ідіостилістеми, що визначають загальну художньо-текстову специфіку твору й водночас є найпоказовішими для мовостилістики письменника. Вони є основним оцінно-експресивним засобом вираження авторського ставлення до подій історії, завуальованого низкою «мовних ігор». Наприклад, у реченні *Він вивільнив ноги із кам'янистої жорсткості й потупотів схилом униз, наче втікав від поганого наслання, перебіг кладкою через Черемош,*

залишивши позаду лютий Бистрець, що несамовито ревів, ніби сердився на Шекерика чи то на весь світ, **загрожений святотатним гріхом**, й затермосив дзвоником, що висів на брамі обійстя Станіслава Вінченза дієприкметниковий зворот **загрожений святотатним гріхом** окреслює значущість та масштабність «гріховності» історичних подій щодо людства.

Спираючись на теорію okazіональності, яка передбачає внутрішню диференціацію авторських утворень, зазначимо, що в романі «Торговиця» найчастотнішими є фонетичні й семантичні неолексеми, а також okazіональні сполучення слів. Усі вони змодельовані різними способами: дериваційним (творення okazіоналізмів поєднанням «несполучуваних» морфем), розширенням семантичної структури узальних слів, десемантизацією нормативних лексем тощо. Авторськими неологізмами насичений увесь твір, вони найвлучніше «б'ють у ціль», найточніше характеризують героїв історичного роману.

4. Діалектизми та застаріла лексика

Із-поміж розмаїття стилістичних засобів мови роману виокремлюються, насамперед, діалектизми, які допомагають Р. Іваничукові колоритно змалювати українську історію. Кількість українських діалектів, їх межі тощо є наслідком племінної диференціації з доісторичних часів, пізніших різночасових політично-адміністративних об'єднань і перегруповань земель, наявності і зміни впродовж тривалого періоду розвитку мови етносу адміністративних, культурних, релігійних та освітніх центрів.

Загальновідомо, що місцеві діалекти відображають глибинні процеси безперервного розвитку і зміни загальнонародної мови, які найвиразніше виявляються в лексиці. Тому цілком закономірно, що й «Торговиця» репрезентує велику кількість тих говіркових елементів, які набули кваліфікації лексичних діалектизмів. Це здебільшого слова діалектного вжитку, що позначають поняття, для вираження яких у загальнонародній мові вживаються назви, утворені від іншої непохідної основи. Така територіально обмежена лексика виявляє семантичну тотожність у межах окреслених понять зі словами літературної мови й відрізняється від останніх матеріальною (звуковою) оболонкою, тобто має тотожний план змісту при нетотожному плані вираження. Наприклад: *Зануривши в опалки морди, форкають й іржуть тут коні, й гуцули біля парканів, завішаних килимами й ліжниками, мовчазно пропонують свій товар; ключівські господині в чистеньких намітках ласкаво припрошують покупців до збанків з гусянкою й пряним молоком; полонинські ватаги розкривають бербениці й тицяють перехожим дерев'яні ложки, щоби покуштували бриндзу; найбільші продавці розстеляють на землі*

зношену **вберю**, запевняючи, що вона лише раз торкана; ковалі дзеленькають в'язками кінських підков, римарі хвалять кінську зброю, а міщанки тарабаняють ложками в мідний посуд, ніби у дзвони... Опалка – мішок або торба для годівлі коней у дорозі; збанки – спеціальна тара; **бербениці** – діжа; **бриндза** – сир; **вберя** – одяг. Репрезентовані діалектизми слід зарахувати до гуцульського говору.

Більшість діалектизмів, зафіксованих у романі, можна розподілити на тематичні групи:

– їжа та напої: *Пан Вінценз широко відчиняє двері терема, впускає маланку до хати; пані Ірина зі служницею виносять полумиски з **голубцями**, **буджениною**, **банушем**, пан Станіслав наливає в пугарі горівки, перебраний тлум випиває, дякує їй починає представляти панові дійство з ангелами, Юдою і тріє царями; новорічний гомін розлітається понад горами... ; За столиком, на якому гуцули **бриндзу** продавали їй пішли собі, розпродавши, розмістив дерев'яні **буздигани**, рядочком виставивши, ніхто інший, а сусід Гаврилко їй пояснював зацікавленим, кого та чи інша **коряжина** зображає, а люди обступили столик, бо такого товару на Торговиці ще не бачили; Товариство неохоче бралось до їжі, чей не задля неї завітало до ресторації; Ірина Вільде краяла ножем абрикосового **книдлія** їй скрадливо поглядала на пана радника, очікуючи його реакції на мову Сальомеї, Сальомея помішувала ложечкою каву, теж чекаючи, що повість муж. Книдлі – страва української, чеської, польської та загалом європейської кухні з борошна (тіста), схожа на розпарений білий хліб;*

– одяг та прикраси: *Інші дівчата теж полягали – хто на лежаки, хто на голі дошки, однак тут же їх усіх підняли тюремні нагледачі й учинили шмон: відбирали **коралі**, **кульчики**, пояси, а теж молитовники, знайдені в торбинках;*

– дії та процеси: *Та вже перестань **флинькати** за тією **зафайданою** Польцею, якби вона не розпалася, то й Нусеньки ти б ніколи більше не побачив...*

Для змалювання реалістичної картини тогочасного життя й оживлення відтворюваного періоду письменник уводить у мову роману слова, які чи то вже давно перебували в пасивному запасі, чи то тільки-но відійшли до лексичного резерву. Застарілі слова маніфестують певний етап мовної картини світу в історії та свідомості народу, є темпорально маркованими. Наприклад: *Якби ви менше пили, Гаврилку, то якийсь **грейцар** таки задзеленькотів би в кишені....* Грейцар – монета.

*Посуда в мішку голосно тарабанила, й уся вулиця Скупневича від Кляштора до млина знала, що то синок гімназійного **педеля** Шамрая йде з бляшаним драгтям до пана машиніста, як це й досі називали на*

Торговиці бляхаря Дзівака. Педель – у дореволюційній Росії та за кордоном наглядчач за студентами у вищих навчальних закладах.

Аделя промовчала й згодом промовила з резигнацією в голосі. Резигнація – цілковита покірливість долі.

Незаперечним є те, що лексичні діалектизми та застаріла лексика, репрезентовані письмеником, охоплюють здебільшого ті лексично-граматичні розряди слів, які науковцями кваліфікуються як самостійні. Найчастіше це слова зі значенням предметності (іменники) та значенням процесуальної ознаки (дієслова), значно рідше – слова зі значенням непроцесуальної ознаки, прикметники і прислівники. Наявність діалектизмів у романі «Торговиця» є аксіомою; вони є необхідним структурним компонентом тієї чи тієї конкретної ситуації. До того ж уміле оперування багатющим діалектним матеріалом допомогло письменникові реалістично змалювати життя і побут, створити правдиві образи й деталі недалекої минувшини, подекуди пояснити відповідну поведінку, тобто поетапно розкрити людську трагедію.

5. Синоніми

Для надання більшої яскравості мові твору Р. Іваничук використовує й такі художні засоби, як антоніми, синоніми, фразеологізми, а також крилаті вислови.

Синоніми досить рідко стають матеріалом для мовної гри. Цікавими є випадки створення контекстуальних синонімів, коли зближення за значенням відбувається лише в певному мовленнєвому контексті. Вони творяться в процесі індивідуального акту мовлення та важко піддаються розумінню поза контекстом.

Основну частину в романі посідають загальномовні синоніми, що є сталою категорією в лексичній системі мови і характеризуються загальнонародним значенням. Їх синонімічні зв'язки не залежать від жодного контексту: *Але досить уже про пусте базікати, краще скажіть, що чути нового з політики ; Й пішов, галайкаючи, як уранці.*

Серед низки синонімів виділяються контекстуальні, тобто ті, які виникають унаслідок переносного вживання слова в особливому специфічному значенні, що не закріплене в мові, а створюється лише в певному контексті, тому контекстуальні синоніми є витвором індивідуальним, а не загальномовним.

Надзвичайно цікавими є індивідуальні синоніми письменника, які використовуються для створення яскравих образів, передають світобачення автора, його індивідуальну манеру: *«Брехун і зрадник ваш Вінценз, татку! А опришки – то хами, злодії, бидло, а не герої!» – аж захлинався Казьо, а Нуся збіліла на личку, прискочила до брата й, схопивши його за вилоги блюзи, пропищала: «Сам ти хам, нуцьвірок, недоляшок!».*

Численні синонімічні ланцюжки в романі вражають строкатістю змістів і форм, комунікативно-прагматичних смислів і функцій: *А якими Олесь побачить їх колись, якщо вони повернуться з неволі: знищеними, зламаними чи ще сильнішими?...*

У романі за допомогою синонімічних лексем яскраво описано романтичний Львів – чи не найкраще місце для написання творів і просто читання вранішньої газети у привітній кав'ярні будь-якої вулиці: *Місто, оповите таємницею, зі своїм ритмом, місто, яким хочеться гуляти неспішно, бо воно розраховане на крок.*

Усі виявлені в художньому творі стилістичні фігури виконують роль носіїв контекстуально вторинного та прагматично-оцінного значення, які читач має розкрити за поданням письменника по-своєму: *Та він мене так шанує, що за всю ніч і пальцем до мене не диткнувся, до півночі гладив по коліні, але не вище... Так і заснув – мій чемний, милий, коханий...*

Таке нашарування індивідуально-оцінних відтінків, що виникають у свідомості адресата-читача в процесі сприйняття ним аналізованих ідіостилістем, на лексичне значення синонімів ланцюжка розглядаємо як прагматичний компонент у загальному значенні контекстуальних синонімів, що в художній літературі має обов'язкові дві осі – семантичну та прагматичну, оскільки семантика вивчає значення, що виражені в кожній мові конвенційно, тобто за допомогою немотивованих мовних знаків.

6. Антоніми

Основну частину у творі письменника посідають загальномовні антоніми, які створюють сталу категорію в лексичній системі мови і характеризуються загальнонародним значенням: *І вже не стало благословенної тиші, що панувала вдосвіта над плесом, – минуле* *таки увірвалося в живий Олесів світ, і він ще раз переконався: його нинішнє* *вільне життя ніколи не скине із себе невільницьких пут минулого.*

Важливим художньо-стилістичним засобом репрезентації світобачення письменника є й контекстуальні антоніми. Наявність у двох мовних знаків – антонімів – відношення протилежності не обмежується лінгвальною парадигмою, об'єктивно закріпленою у свідомості мовців. Опозити часто виникають у контексті, в якому слова вживаються в переносних та інших значеннях, що (у зв'язку із ситуацією або задумами мовців) набувають протилежних сем через актуалізацію нової інтегральної семи. Підтвердженням цього теоретичного положення є численні факти, що мають місце в аналізованому творі.

Контекстуальні антоніми загалом виконують одне або кілька комунікативних завдань, спрямованих на запланований автором

результат. Письменник досягає мети, привертаючи увагу читачів до незвичних контекстуальних протиставлень або завдяки переосмисленню семантики мовних синонімів, що набувають протилежних сем у своїх значеннях, або змінюючи структуру лексичних значень компонентів опозитивної пари, або підкреслюючи яскраві (позитивні чи негативні) риси характеру героїв, що чітко виражається в опозиції з ознаковими тощо. Головне, що всі контекстуальні антоніми привертають увагу читачів, викликають у них потребу самостійно осмислити й оцінити їх роль у контексті: *Ніхто не розпачав, не ридав, одні одних підбадьорювали, тихцем співали оунівських пісень, та була та **бравата несправжньою** – **справжнім** був тільки затасний, тихий і липкий **страх**...*

За нашими спостереженнями, письменник найчастіше за контекстуальні антоніми актуалізує загальномовні опозити, що метафоризуються в контексті, набуваючи при цьому глибокого філософського змісту. Наприклад: *Йї придалося тоді Аделі біблійне повчання, що **наука** – **світло**, а **неуцтво** – **пільма**: коли б не вивчила в гімназії німецької мови, то в якій спосіб могла б вона перемовлятися з коханим ую нічку?...*

Як відомо, протиставлення понять, репрезентоване лінгвальними одиницями, відображає складну мисленнєву діяльність людини, яка здавна усвідомила системну полярність багатьох фактів довкілля, наприклад: *земля – небо, зима – літо, день – ніч, вогонь – вода, говорити – мовчати, сміятися – плакати, холодний – гарячий, добре – погано* тощо. Мабуть, тому узвичаєні (узуальні) антоніми, вжиті в одному контексті, так влучно «вистрілюють», допомагаючи авторові висловити сутність одвічної боротьби і єдності протилежностей, що спостерігається і в елементах характеротворення персонажа твору: *Гітлер і Сталін – байстрючні близнюки, і з ними треба боротися не на **життя**, а на **смерть**!*

Багатим семантично-прагматичним потенціалом наділені й інші контекстуальні антоніми в романі «Торговиця». Вони демонструють чітко організовану семантичну структуру, створюють низку прагматичних відтінків, викликаючи у читачів-реципієнтів бажання їх розкрити для себе, що забезпечує постійну інтеракцію письменника та адресатів.

Отже, основними мовними засобами стилю роману Р. Іванчука «Торговиця» є поєднання елементів художнього, публіцистичного та розмовного стилів із різними пластами лексики.

Естетична функція мови є важливою основою мовної виразності. Усе в мові твору, що є саме по собі прекрасним і викликає уяву про гармонійне, є експресивним. Естетична функція належить як мовному

змісту, так і мовній формі; звідси виникає її зв'язок з інгерентною так й адгерентною мовною експресивністю⁵.

Слід зазначити, що мова головних героїв відрізняється від мови героїв сучасного, «постмодерного» роману – у Р. Іваничука всі дійові особи говорять вишуканою, літературною мовою, складними реченнями, причому це можуть бути як неосвічені люди, так і академіки, як українці, так і поляки чи євреї. Фактично, їхніми устами промовляє сам Р. Іваничук. Діалоги брата-поляка і сестри-українки настільки сповнені патріотичного пафосу, що скоріше могли б бути розіграні на сцені театру, ніж у стінах звичайного будинку. Однак цей пафос є цілком обґрунтованим, якщо зважати на історичну місію роману.

ВИСНОВКИ

1. Стилістичне дослідження лексично-синтаксичної будови мови є одним із пріоритетних напрямів української лінгвостилістики. Лінгвостилістична система, всі мовні ресурси постмодерністської прози спираються на лексично-синтаксичну будову та способи текстотворення, що сприяють розкриттю стилістичного потенціалу мовних одиниць, їх естетичного змісту та експресивної семантики.

Лексика – це той головний і необхідний матеріал, яким кожен користується в письмовому та усному мовленні. Словами не тільки позначаються речі, явища, процеси, поняття, але й виражається ставлення до людини, її оцінка. Залежно від змісту висловлювання, адресата мовлення, умов мовного спілкування кожне речення повинне мати відповідну форму й мовностилістичне оформлення. Тому словник мови може набирати різного стилістичного забарвлення. Це зумовлюється метою спілкування і змістом цілого висловлення.

2. Як лексичні, так і стилістичні одиниці, що використовує автор для передавання ідейно-тематичного задуму своїх творів, неймовірно різноманітні. Оригінальність стилю мови твору Р. Іваничука «Торговиця» є засобом реалізації індивідуально-авторської концепції світобачення та світовідчуття, розкриття внутрішніх характеристик художніх образів, персонажів. Письменник у романі активно використовує різні мовні засоби: оніми, синоніми, антоніми тощо.

У Р. Іваничука власні назви стають могутнім виразовим, характеристичним засобом, одержують високу прагматичну наснагу. Письменник добирає імена своїм персонажам, уже обміркувавши їх характер та особливості, знаючи їх роль у розвитку сюжету. Першим, на що натрапляємо, читаючи твір, є власні та загальні назви:

---

⁵ Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. С. 89.

антропоніми, топоніми, гідроніми тощо. Кожен із цих класів специфічної лексики має свій поділ на підгрупи.

Антропоніми:

- власні жіночі імена: *Парасочка, Малгося, Анничка*;
- власні чоловічі імена: *Олесь, Гаврилко*.

Ужив письменник у романі й образи та імена відомих діячів культури, історії (артистів, музикантів, письменників тощо): *Володимир Тимчій-Лопатинський; професор і поет Дмитро Николишин, письменник Богдан Ленкий, син Івана Франка Петро*.

Усі зафіксовані нами топоніми можна поділити на кілька груп: власне топоніми та гідроніми (*Мнихівка, Багінсберг, Королівщина*).

Отже, оніми відіграють у тексті неоціненну роль: вони забарвлюють, увиразнюють текст, виконуючи й істотну текстотвірну та номінативну функції.

Продуктивними у романі є слова *іниомовного походження*, зокрема, з польської та німецької мов (наприклад *шванк*). Частотним явищем є використання письменником слів-кальок із російської мови, яка відтворює тогочасні реальні події (*совєтська армія*).

3. Численною, за нашими спостереженнями, є категорія авторських неологізмів у романі Р. Іваничука «Торговиця». Наприклад: *До них прилучалися хлопці зі Славська, Корчина, Синевидного, й коли їх набралось чотири чоти по тридцять чоловік, почали магазинувати в бункерах зброю, відібрану в жовнірів польської армії, розгромленої німцями; займалися стрілецькою підготовкою, вивчали картографію, виходили на бойові вправи*.

Загальновідомо, що місцеві діалекти відображають глибинні процеси безперервного розвитку і зміни загальнонародної мови, які найвиразніше виявляються в лексиці. Наприклад: *опалки морди, до збанків з гусянкою, розкривають бербениці, покуштували бриндзу; зношену вберю*.

4. Для надання більшої яскравості мові твору Р. Іваничук використовує й такі художні засоби, як антоніми, синоніми: *базікати, скажіть, пішов, галайкаючи*. Основну частину у творі письменника посідають загальномовні антоніми, які творять сталу категорію в лексичній системі мови і характеризуються загальнонародним значенням: *минуле – нинішнє*.

АНОТАЦІЯ

Сьогодні під загальним поняттям функціональної стилістики об'єднуються такі напрями, як рівнева стилістика, або стилістика засобів (зокрема, практична); стилістика тексту; стилістика художнього тексту; діахронічна і зівставна стилістика. Дослідження в галузі лексики та стилістики (як класичної, так і сучасної української літератури)

залишається маловивченим аспектом. Так, невелика кількість праць, не дає достатнього уявлення щодо використання лексично-стилістичних засобів письменниками різного періоду, тому потребує всебічного вивчення. З огляду на це, аналізований твір містить багатий стилістичний фактаж лексичних засобів. Проведене дослідження засвідчило майстерне використання письменником усіх складників лексичного фонду мови: онімів та апелятивів, запозичень, неологізмів, діалектизмів, архаїзмів, синонімів, антонімів. Знаходимо на сторінках роману й авторські okazionalizmi. Названі чинники сприяли всебічному й глибокому аналізу прагматики лексично-стилістичних засобів у мовній тканині роману Р. Іваничука «Торговиця». Наслідком виконаної лінгвістичної розвідки стає розуміння того, що ідіостиль письменника є неповторним, із властивим лише йому застосуванням лексичних одиниць, оригінального будівельного матеріалу для створення повномасштабного високохудожнього літературного твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик С. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та слововживання. Харків : Прапор, 2012. 624 с.
2. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей : словник-довідник / ред. В.М. Русанівський; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. 3-тє вид., випр. Київ : Наук. думка, 2005. 334 с. : іл.
3. Іваничук Р. Торговиця. Київ : Ярославів Вал, 2012. 275 с.
4. Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.

Information about the author:

Stovbur L. M.,

PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhia National University
66, Zhukovskogo str., Zaporizhzhia, 69063, Ukraine